

САМУЭЛ ХАНТИНГТОН

ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАР ТЎҚНАШУВИ

1-боб: Жахон сиёсатида Янги Эра

Кириш: Байроқлар ва маданий айният

1992 йил 3 январ, Москва шаҳрида ҳукумат биносидаги аудиторияда россиялик ва америкалик олимларнинг йиғилиши ташкил этилди. Бундан икки ҳафта олдинроқ эса Совет Иттифоқиға барҳам берилган, Россия Федерацияси мустақил мамлакат дея эълон қилинганди. Бунинг натижасида илгарилари аудитория саҳнасиға жозоба бериб турган Ленин ҳайкали ғойиб бўлиб, Россия Федерацияси байроғи олд деворда кўриниб турар эди. Америкаликларнинг кузатишиға кўра, биргина муаммо шунда эдики, байроқ тепадан пастға қараб тескарисига осилиб турарди. Бу хато россиялик мезбонларға кўрсатилиши биланоқ, биринчи танаффусда зудлик билан сездирмасдан тўғрилаб қўйилди.

Совуқ урушдан кейинги йиллар мобайнида инсонларнинг ўзлиги ва бу ўзликни ифодалаб турувчи рамзларда сезиларли ўзгаришларнинг бошланиши кузатилди. Глобал сиёсат эса маданий чегаралар бўйлаб қайтадан ислоҳ қилинди. Пастға қараб осилган байроқлар ўзгариш белгиси деб қаралган бўлса-да, байроқлар янада баланд ва тўғри ҳилпирайверар экан, россияликлар ва бошқа халқлар бу ва бу каби янги, маданий айниятини кўрсатувчи рамзлар орқасидан руҳлантирилади ва марш қилаверишади.

1994 йили 18 апрелда Сараевода 2 миллион одам Саудия Арабистони ва Туркия байроқларини ҳилпиратган кўйи тўпланишди. БМТ, НАТО ёки Америка байроқларининг ўрниға айнан мана шу рамзларни ишлатишди, сараеволиклар ўзларининг мусулмонларға дўст эканликларини ифодалашди ҳамда дунёға ким ҳақиқий ва ким сохта дўст эканлигини кўрсатиб беришди.

1994 йил 16 октябр Лос-Анджелесда 70 мингта одам ноқонуний муҳожирлар ва уларнинг фарзандларига нисбатан давлат томонидан тақдим этилувчи имкониятларини чеклаш тўғрисидаги референдум бўлмиш 187-қонун лойиҳасига

қарши норозилик намоёиши сифатида “Мексика байроқлари дарёси” маршини уюштиришди. Кузатувчилар: “Нега улар кўчаларда Мексика байроқлари билан юришиб, мамлакат муҳожирларга бепул таълим бериши кераклигини талаб қилишяпти? Ахир, улар Америка байроғини ҳилпиратиши керак эди-ку”, – дея савол беришди. Икки ҳафтадан сўнг кўплаб норозилар Америка байроғини тепадан пастга қаратиб тескари кўтарганча кўчаларда марш уюштиришди. Ушбу байроқлар 59% калифорниялик овоз берувчилар томонидан маъқулланган 187-қонун лойиҳасининг “таъминланган” ғалабасини акс эттирарди.

Сўнгги Совуқ уруш мобайнида байроқлар ва бошқа маданий айниятнинг белгилари: хочлар, яримойлар ва ҳаттоки бош кийимлар ҳам аҳамиятли бўла бошлади, чунки маданий айният ва ифодалар кўплаб инсонлар ҳаётига мазмун беради. Инсонлар тарихий бўлган айниятни янгича кашф этиб, асли эски бўлган байроқларни янгиланган кўйи маршлар қилиб, тарихдаги душманлари билан янгитдан душман бўлиб боришмоқда.

Майкл Дибдиннинг “Ўлик Лагуна” асаида венециялик миллатчи демагог томонидан, мана шу янги эрадаги ғамгин тафаккур дурдонаси жуда яхши ифодаланган: “Ҳақиқий дўстлар ҳақиқий душманларсиз мавжуд эмас. Биз бу тарихий ҳақиқатларни ўз таъсирини кўрсатган риёкорликлар билан бирга, бир асрдан сўнг афсуслар билан қайтадан англаб ета бошладик. Кимки буларни рад этар экан, ўз оиласини, ўз меросини, ўз маданиятини, аслини ва ўзлигини рад этган бўлади. Улар осонликча кечирилмайди!” Тарихий фактлардан келиб чиққан бундай ачинарли ҳақиқатни ҳеч қайси бир давлат арбоби ёки олимлар рад эта олмайди. Ўз миллатига ва ўзлигига таянадиган инсонлар учун душманлар жуда ҳам аҳамиятли ва бундан жаҳоннинг улкан цивилизациялари бўлиниш чизиғида эҳтимолий хавfli адоватлар юз беради.

Ушбу асарнинг асосий мавзуси маданият ва маданий айниятлар, кенг маънода Совуқ урушдан кейинги йиллардаги низолар, парчаланишлар ва бирдамлик қолипларини шакллантираётган цивилизациявий айниятлардир. Асарнинг бешта қисми асосий ғоянинг хулосаларини батафсил ёритиб боради.

1-қисм: Тарихда илк маротаба глобал сиёсат кўп кутбли ва кўп цивилизациявий бўлгани; модернизациянинг вестернизациядан фарқ қилиши; на ғарбий бўлмаган мамлакатларда вестернизация, на универсал цивилизация ярата олинмаётгани ҳақида.

2-қисм: Цивилизациялар бўйлаб қудрат мувозанатининг ўзгариши ҳақида: Ғарб нисбий таъсирда заифлашмоқда; Осиё цивилизациялари ўзларининг иқтисодий, ҳарбий ва сиёсий кучларини кенгайтиришмоқда; ислом дини мусулмон ўлкаларда ва уларнинг кўшни мамлакатларида демографик тарзда беқарорлашаётган оқибатлар билан ёйилиб бормоқда; шунингдек, ғарбий бўлмаган мамлакатлар ўзларининг маданий қадриятларида собит туришмоқда.

3-қисм: Цивилизацияга асосланган жаҳон тартиби юзага келмоқда: маданий ўхшаш жамиятлар бир-бири билан ҳамкорликни йўлга қўймоқда; жамиятларни бир цивилизациядан бошқа цивилизацияга ўзгартиришга уринишлар муваффақиятсиз бўлмоқда; мамлакатлар ўз цивилизацияларининг бош ёки асосий давлатлари атрофида гуруҳлашяптилар.

4-қисм: Ғарбнинг универсалист даъволари цивилизацияларда низонинг келиб чиқишини ошириб юбормоқда, ислом ва Хитойники эса энг жиддийлашаётганидир. Маҳаллий даражадаги бўлиниш чегарасидаги урушларда, кўпинча муслим ва муслим бўлмаган мамлакатлар ўртасида қардош мамлакатларнинг иттифоқлашуви, чегараларнинг кучайиш хавфи ва шулар туфайли ядро қуролига эга давлатларнинг урушнинг тўхтатишга нисбатан ҳаракатларини келтириб чиқармоқда.

5-қисм: Америкаликларнинг ўз ғарбий айниятини тасдиқлаши ҳамда ғарбликларнинг уларнинг маданиятини қабул қилиши универсал эмас, балки ноёб бўлиб, ғарбий бўлмаган жамиятлардан ҳимояланиши ва янгиланиши Ғарбнинг сақланиб қолишига асос бўлмоқда. Цивилизацияларнинг глобал урушларни четлаб ўтиши жаҳон етакчиларининг глобал сиёсатнинг мультицивилизационал аҳамиятини оширишда ҳамкорлик қилиши ва буни қабул қилишига боғлиқдир.

Кўп қутбли, мультицивилизациявий дунё.

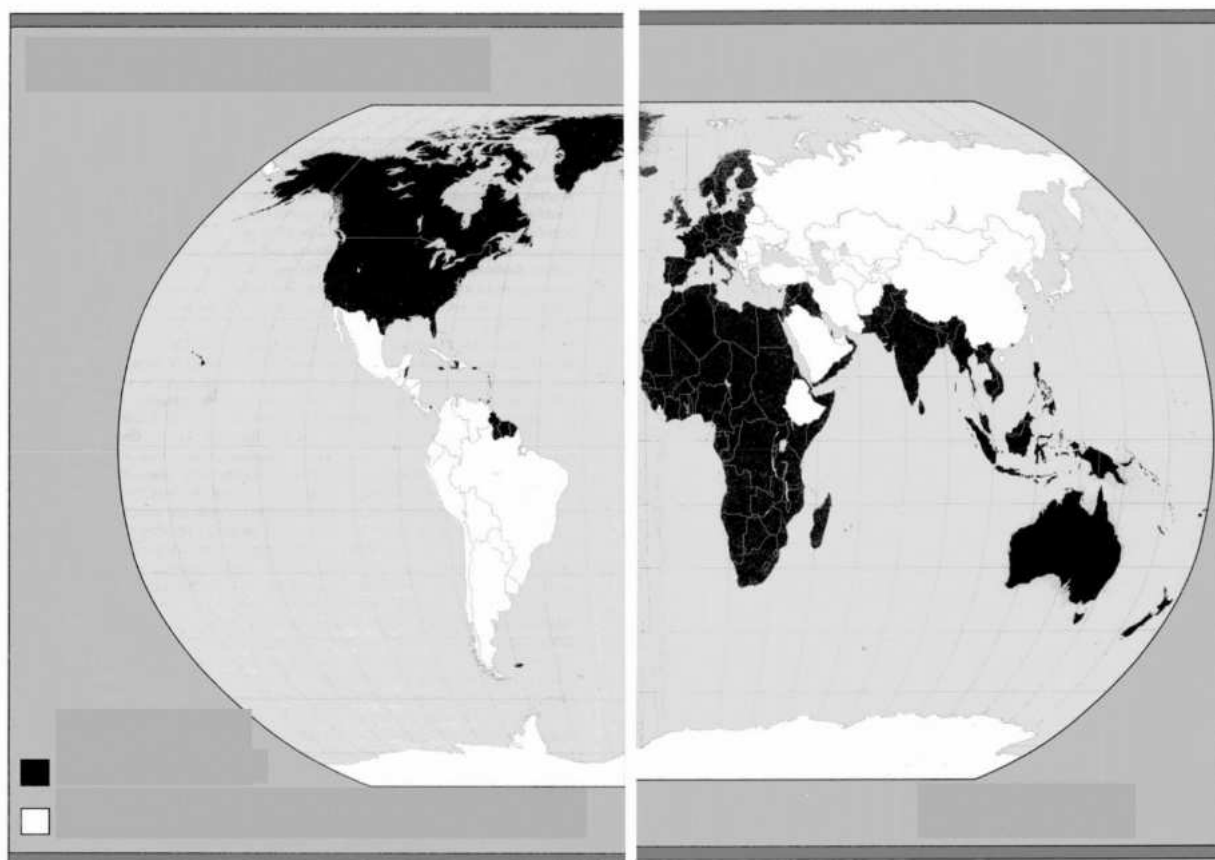
Сўнгги Совуқ урушда, тарихда илк мартаба глобал сиёсат кўп қутбли ва мультицивилизациявий бўлди. Инсоният мавжудлигида кўпинча муносабатлар вақтинчалик ёки умуман бўлмаган эди. Кейинчалик, замонавий эраинг бошларида (тахминан милодий 1500 йил) глобал сиёсат икки томонга бўлингандек қаралди. Тўрт юз йиллар мобайнида Ғарбнинг миллий мамлакатлари – Британия, Франция, Испания, Австрия, Пруссия, Германия, Қўшма Штатлар ва бошқалар – ғарбий цивилизация билан кўп қутбли халқаро тузумни ташкиллаштиришди, шунингдек, ўзаро муносабат ўрнатишди, мусобақалаштиришди, ҳаттоки бир-бири билан урушларда кураштиришди. Шу билан бир вақтда ғарбий миллатлар кенгайишди, забт этиб, колониялаштиришди ёки бошқа цивилизацияларга айёрона таъсир ўтказишди (1.1-харита). Совуқ уруш мобайнида глобал сиёсат икки қутбли эди, жаҳон эса уч қисмга бўлиниб олганди. АҚШ томонидан бошқариладиган демократик ва жуда бой мамлакатлар Совет Иттифоқи томонидан бошқариладиган ва қўллаб-қувватланадиган, маълум маънода камбағалроқ коммунист жамиятлар билан кенг ёйилган мафкуравий, сиёсий, иқтисодий, ва шунингдек, ҳарбий мусобақага киришиб иш юритишар эди. Бу низоларнинг кўп қисми шу икки лагернинг ташқарисидаги Учинчи дунёда содир бўлиб, камбағал, сиёсий турғунлиги кучсиз, эндигина мустақил бўлган, шунингдек, тенг бўлмаган дея эътироф этилган давлатларни қамраб олди (1.2-харита).

1980 йиллар охирида коммунист дунёси кулади, Совуқ уруш эса тарихда халқаро тизим сифатида муҳрланди. Совуқ урушнинг сўнгги йилларида халқларнинг энг асосий фарқлари мафкуравий, сиёсий ёки иқтисодий эмас эди. Энг асосий фарқ маданийликда эди. Инсонлар ва миллатлар инсоният учрайдиган энг асосий саволга жавоб беришга ҳаракат қилишяпти: Биз киммиз? Бунга инсонлар инсоният жавоб бериб келган одатдаги усулда, яъни дин, тил, тарих, қадриятлар, одатлар ва расм-русумларга ишора қилганча жавоб беришмоқда.

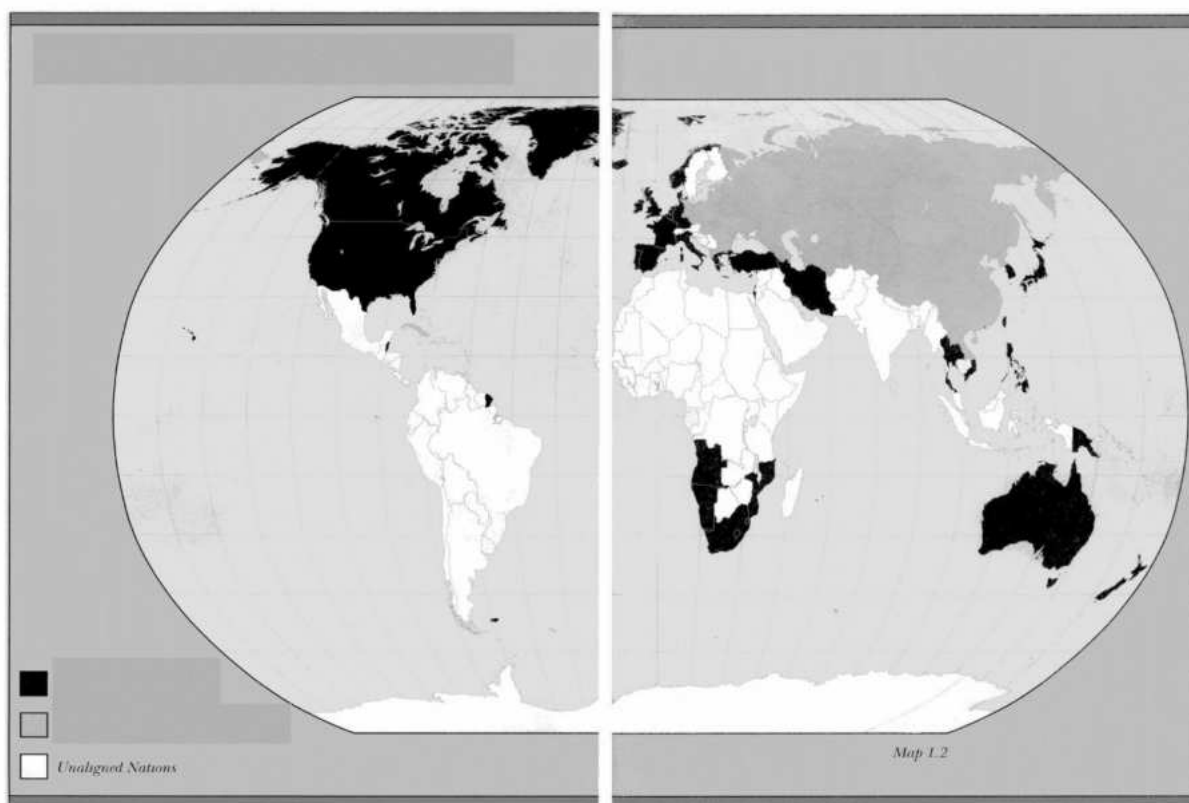
Улар ўзларини қабилалар, уруғлар, этник гуруҳлар, диний жамоалар, миллатлар ва кенг маънода – цивилизациялар билан танитишади. Инсонлар сиёсатдан фақатгина қизиқишларини ошириб бориш учун эмас, балки ўзликларини изоҳлашда ҳам фойдаланишади. Биз қачонки ким эмаслигимизни билсак ҳамда кимга қарши эканлигимизни англаб етсаккина ким эканлигимизни билишимиз мумкин.

Миллий давлатлар жаҳон ҳамжамиятида асосий актёрлар ҳисобланишади. Уларнинг феъл-атвори ўтган замонлардаги бойлик ва қудрат таъқибига кўра, шунингдек, маданий афзалликлар, умумийликлар ва фарқликларга кўра шаклланган. Давлатларнинг энг муҳим гуруҳлаштиришлари энди Совуқ урушнинг учта блокига эмас, балки жаҳоннинг каттагина етти ёки саккизта цивилизациясига боғлиқ бўлиб қолди (1.3-харита). Ғарбий бўлмаган мамлакатлар, асосан, Шарқий Осиё, ўзларининг иқтисодий бойликларини ошириб бориб, сиёсий таъсир ва маҳоратли ҳарбий қудрат учун асос яратмоқдалар. Ўз куч-қудрати ва ўзига ишончи ошиб борар экан, ғарбий бўлмаган мамлакатлар маданий қадриятларини муттасил тасдиқлаб, ғарб томонидан сингдирилаётган “мажбурлаш”ларни рад этиб келмоқдалар. “XXI асрнинг халқаро тизими”, – дея сўз очади Генри Киссинжер, — “ўз ичига олти кучли давлатларни: Қўшма Штатлар, Европа, Хитой, Япония, Россия ва эҳтимоллик билан Ҳиндистон, шунингдек, ўртача ва кичик давлатлар кўплигини қамраб олади. Киссинжернинг буюк олтилиги бешта турли хил цивилизацияга тегишли бўлса-да, бунда стратегик жойлашуви, аҳоли кўплиги ҳамда ёқилғи бойликларига эга исломий мамлакатларнинг ҳам жаҳон ҳамжамиятига таъсири бор. Ҳозирги кунда жаҳонда маҳаллий сиёсат – бу этник сиёсат, глобал сиёсат эса цивилизациялар сиёсати ҳисобланади. Суперкучлар рақобатининг ўрни эса цивилизациялар тўқнашуви билан алмашди.

Ғарб ва бошқалар: 1920

Совук уруш: 1960-йиллар

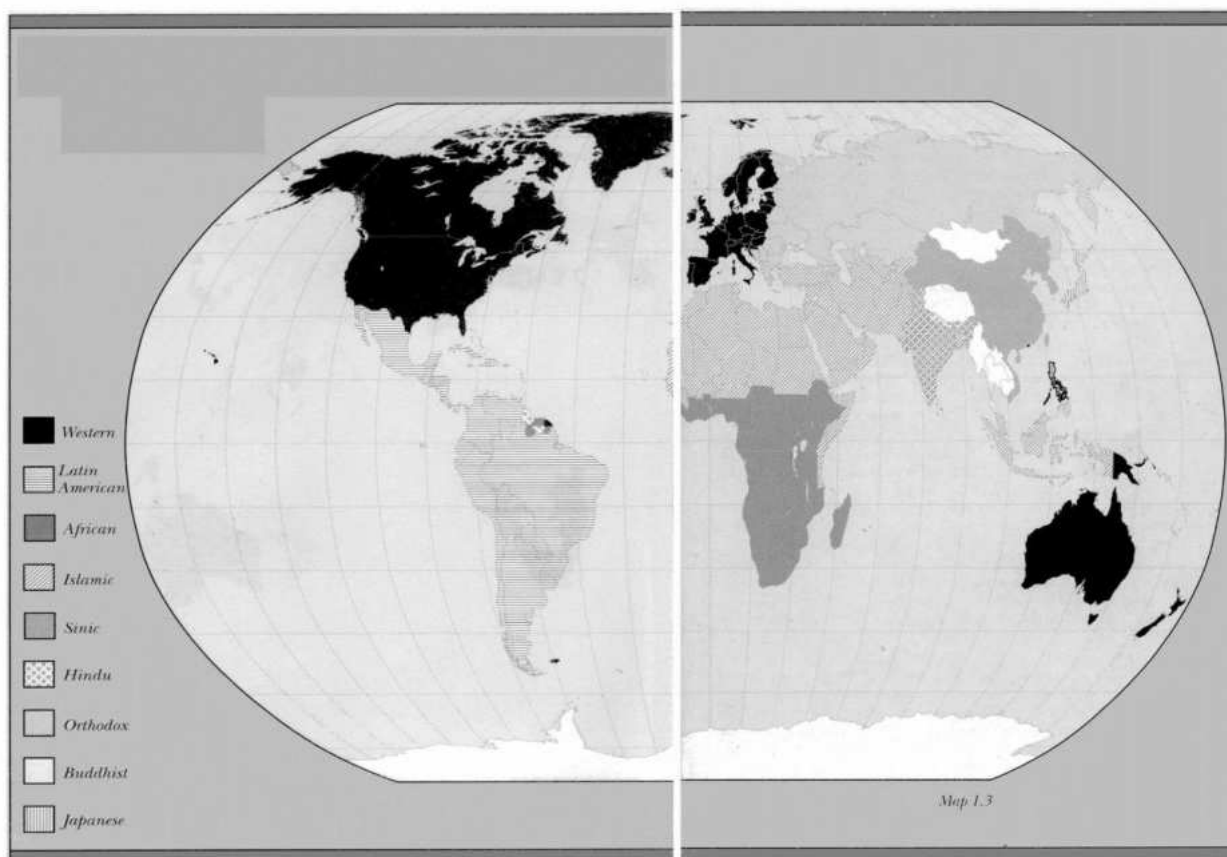

Эркин давлатлар

Коммунист блок

Бетараф халқлар

Жаҳон цивилизациялари: 1990–йиллардан кейинги ҳолат.

Ғарб томонидан бошқарилган

Ғарбнинг мустақил ва номинал давлатлари

Ҳозирги кунда кенг тарқалган, муҳим ва хавфли низолар ижтимоий табақалар, бойлар ва камбағаллар ёки бошқа иқтисодий изоҳланувчи гуруҳлар ўртасида эмас, балки турли хил маданий бирлашмаларга тегишли инсонлар ўртасида келиб чиқмоқда. Қабилавий ва этник низолар цивилизацияларнинг ичида рўй беради. Турли цивилизацияларга тегишли давлатлар ва гуруҳлар ўртасидаги низолар бошқа цивилизацияга тегишли давлатлар ва гуруҳларнинг қардош ўлкаларга кўмагини ошириб боргани каби ўзларининг ривожланиш эҳтимолига сабаб бўлади. Сомалидаги уруғ қабилаларининг қонли тўқнашуви катта низо келтириб чиқармайди. Руандадаги қабилаларнинг қонли тўқнашуви Уганда, Заир ва Бурунди учун аҳамият касб этса-да, бу узоқ давом этмайди. Аммо Босния, Кавказ, Марказий Осиё ёки Кашмирдаги цивилизациялар тўқнашуви каттагина урушга айланиб кетиши мумкин. Югославия низосида Россия Сербияга дипломатик ёрдам кўрсатган бўлса, Саудия Арабистони, Туркия, Эрон ва Ливиянинг маблағ ва қуроллар томонидан Боснияга ёрдам кўрсатиши ғоявий ёки куч сиёсати ёхуд иқтисодий қизиқишлар сабабидан эмас, балки маданий қариндошлик туфайли эканлигидан далолатдир. “Маданий низолар”, - дея кузатади Ваклав Хевл, - “тарихга нисбатан олиб қарасак, ҳозирги кунда янада ошиб, хавфли тусга кириб бормоқда”. Бу фикрга Жекус Делорс кўшилар экан: “келажакдаги низолар иқтисодий ёки ғоявий омилларга нисбатан, маданий омиллар орқали кўпроқ учкун олади”, - дейди. Энг хавфли маданий низолар эса цивилизацияларнинг ўртасидаги бўлиниш чизиғида ётади.

Совуқ урушдан кейинги йилларда маданият бўлувчи ва бирлаштирувчи кучга айлана борди. Инсонлар ғоявий бўлинган бўлсалар-да, улар маданий бирлаша олардилар, буни Германия амалга оширгани, шунингдек, икки Корея ҳамда бир нечта хитойликларнинг бирлашиш арафасида тургани мисолида кўришимиз мумкин. Жамиятлар ғоявий ёки тарихий ҳолатларда бирлашиши мумкин, аммо цивилизацияларга кўра ё Совет Иттифоқи, Югославия ва Босния каби бўлиниб кетади, ёки Украина, Нигерия, Судан, Ҳиндистон, Шри-Ланка ва бошқа мамлакатлар каби кучли зўриқишга учрайди. Маданий яқинликка эга мамлакатлар иқтисодий ва сиёсий ҳамкорлик қилишади. Маданий умумийликка эга давлатларга асосланган халқаро ташкилотлар, мисол учун Европа

Иттифоқи, ҳаддан ортиқ маданиятлашаётганларга нисбатан анча муваффақиятга эришмоқда. Қирқ беш йил мобайнида Темир парда чизиғи Европанинг марказий ажратувчи чизиғи бўлди. Бу чизиқ шарққа қараб бир неча юзлаб милягача чўзилганди. Ҳозирги кунда эса бу чегара Ғарб христианлигини муслим ва бошқа эътиқодли инсонлардан ажратиб турувчи чизиққа айланди.

Қадриятлар, ижтимоий муносабатлар, одатлар ва ҳаётга нисбатан қарашлар асосида ётувчи фалсафий фаразлар цивилизациялар орасида катта фарққа эга. Диннинг дунёнинг кўпгина қисмида жонлантирилиши маданий фарқларни мустаҳкамлаб боряпти. Маданиятлар ўзгариши мумкин, худди шундай, уларнинг сиёсат ва иқтисодийга нисбатан таъсир табиати ҳам бир даврдан бошқа даврга нисбатан фарқ қилади. Бироқ цивилизациялар ичра иқтисодий ва сиёсий ривожланишлардаги катта ўзгаришлар уларнинг турли хил маданиятларига бориб тақалади. Шарқий Осиёнинг иқтисодий муваффақияти асоси Шарқий Осиё маданиятида ётади, чунки Шарқий Осиё жамиятлари кўрган қийинчиликлари орқали демократик сиёсий тизим мувозанатига эришди. Исломи маданияти эса муслим дунёсида демократиянинг рўй бериш эҳтимоллигини йўққа чиқаришда энг катта сабабдир. Шарқий Европа ва собиқ Совет Иттифоқининг посткоммунист жамиятларининг тараққиёти уларнинг цивилизациявий айниятларига асосан шаклланди. Ғарбий христиан маданий меросига эга бўлганлар иқтисодий тараққиёт ва демократик сиёсатга нисбатан жадал ривожланишда бўлса, православ мамлакатларнинг иқтисодий ва сиёсий тараққиёти мавҳум, муслим мамлакатларининг истиқболи эса мудҳиш аҳволда қолмоқда.

Ғарб ҳозирда ва келаётган бир неча йилларда энг кучли цивилизация бўлиб қолади. Аммо унинг бошқа цивилизацияларга нисбатан қудрати заифлашиб бормоқда. Ғарб мамлакатлари ўз қадриятларини тасдиқлаш ва манфаатларини ҳимоя қилишга уринишса, ғарбий бўлмаган мамлакатлар танловга қарши бўлишади. Айримлари Ғарб билан мусобақалашади, ҳамкорлик қилишади ёки жайдари қилиб айтганда, “аравасига осилиб олади”. Конфуций ва исломий жамиятлар эса Ғарбга нисбатан “мувозанатлашиш” ва қарши туриш учун ўзларининг иқтисодий ва ҳарбий кучларини кенгайтиришга уринишмоқда.

Совуқ урушдан кейинги йиллар сиёсатининг марказий ўқи Ғарб қудрати ва маданияти ғарбий бўлмаган мамлакатлар цивилизациясининг маданияти ва қудрати билан ўзаро алоқага киришувидадир.

Хулоса қилсак, Совуқ урушдан кейинги йиллардаги дунё етти ёки саккизта цивилизация дунёсидир. Маданий умумийликлар ва фарқлар манфаатлар, антагонизмлар ва давлатлар ҳамкорлигини шакллантиради. Жаҳонда жуда аҳамиятли мамлакатлар катта эҳтимол билан турли хил цивилизациялардан келиб чиқади. Маҳаллий низоларнинг катта урушлардек аланга олиб кетиши, асосан, турли цивилизацияларга тегишли гуруҳлар ва мамлакатлар ўртасида юз беради. Сиёсий ва иқтисодий ривожланишларнинг устунлик намуналари цивилизациядан цивилизацияга ўзгариб боради. Халқаро кун тартибидаги асосий муаммолар цивилизациялар орасидаги фарқларни қамраб олади. Қудрат узоқ вақтлик ғарбдан ғарбий бўлмаган мамлакатларга кўчиб ўтмоқда. Глобал сиёсат кўп қутбли ва мултицивилизациявий сиёсатга айланди.

Бошқа дунёлар?

Харита ва парадигмалар. Маданий омиллар туфайли шаклланган ҳамда турли цивилизациялар гуруҳлари ва давлатларнинг ўзаро муносабатларини ўз ичига олган дунё сиёсатининг Совуқ урушдан кейинги ушбу манзараси анча соддалашган. Негаки, бунда кўплаб омиллар ҳисобга олинмайди, баъзи нарсалар бузиб талқин этилса, бошқалари ноаниқ бўлиб қолади. Шундай бўлса ҳам дунёдаги вазиятни чуқур таҳлил қилиш ва унга самарали таъсир кўрсатиш учун қандайдир соддалаштирилган реаллик харитаси, қанақадир назария, концепция, модел ёки намуна зарур бўлади. Бундай ўйлаб топилган назарияларсиз, Уилям Жеймс айтганидек, “чалкаш алғов-далғовлик” сақланиб қолади. Томас Кун ўзининг классик асари “Илмий инқилоблар структураси”да кўрсатган илмий ва интеллектуал ривожланиш янги ёки қайтадан кашф этилган фактларни изоҳлашга анча яроқсиз бўлган бир парадигма(намуна)нинг шундай фактларни қониқарлироқ кўринишда баён этадиган бошқа парадигмага алмашишини ўзида мужассам этган. “Парадигма сифатида қабул қилиниши

Lituz.com

**To'liq qismini
Shu tugmani
bosish orqali
sotib oling!**